

УДК: 374.72(477.54)(09)«18/19»

**НАПРЯМИ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВЦІВ
ХАРКІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ТОВАРИСТВА
(друга половина ХІХ - початок ХХ ст.)**

Лутаєва Т. В.
Національний фармацевтичний університет

У статті виокремлено та проаналізовано основні напрями громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства протягом імперської доби. Автор охарактеризував засоби санітарно-просвітницької та культурно-просвітницької діяльності науковців. Акцентовано увагу на ролі окремих персоналій у реалізації громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства. Констатовано, що досвід просвітницької діяльності харківських науковців може бути зразком для наслідування в освітньому просторі України у процесі організації неформальної освіти дорослих.

Ключові слова: громадсько-просвітницька діяльність, Харківське медичне товариство, освіта дорослих, публічні лекції, популярні читання, поновлення знань фахівців сфери охорони здоров'я.

**НАПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОГО МЕДИЦИНСКОГО ОБЩЕСТВА (вторая половина ХІХ -
начало ХХ вв.)**

Лутаева Т. В.
Национальный фармацевтический университет

В статье названы и проанализированы основные направления общественно-просветительской деятельности Харьковского медицинского общества на протяжении имперской эпохи. Автор охарактеризовал средства санитарно-просветительской и культурно-просветительской деятельности ученых. Акцентируется внимание на роли отдельных персоналій в реализации общественно-просветительской деятельности Харьковского медицинского общества. Констатируется, что опыт просветительской деятельности харьковских ученых может быть образцом для подражания в образовательном пространстве Украины в процессе организации неформального образования взрослых.

Ключевые слова: общественно-просветительская деятельность, Харьковское медицинское общество, образование взрослых, публичные лекции, популярные чтения, обновление знаний специалистов сферы здравоохранения.

**DIRECTIONS OF PUBLIC AND ENLIGHTENMENT ACTIVITIES OF KHARKIV
MEDICAL SOCIETY SCIENTISTS**

(second half of 19th - early 20th centuries)

Lutaieva T.

National University Of Pharmacy, Kharkiv

In the article it was described and analyzed the main directions of the public and enlightenment activities of the members of Kharkiv Medical Society during the Imperial era. It was proved that realization in various directions of public and enlightenment activities of the Kharkiv Medical Society became possible due to the social partnership with representatives of government, public organizations, student youth, teachers, health workers, domestic and foreign scholars and all those who were ready to work for the benefit of country.

The author described such directions of the public and enlightenment activities of Kharkiv Medical Society: the sanitary and enlightenment activity, the cultural and enlightenment activity, the scientific and enlightenment activity. It was noted that the sanitary and enlightenment activity was aimed at the spread of sanitary and hygienic knowledge, skills among population. It was accented that cultural and enlightenment activity was aimed at popularizing of world and domestic culture achievements among the different segments of the population, popularization ways of cultural leisure. It was noted that the scientific and enlightenment activity was provided for the acquaintance of scientists, health workers, young people and community representatives with the latest scientific achievements. It was outlined such means of Kharkiv Medical Society sanitary and enlightenment activity: reports, public lectures and popular readings, publication of popular literature, exhibitions. It was outlined such means of Kharkiv Medical Society cultural and enlightenment activity: reports and publications of anti-alcoholic literature, public festivals, special events dedicated to the life of outstanding humanists, public lectures in favour of cultural and educational institutions. It was outlined such means of Kharkiv Medical Society scientific and enlightenment activity: excursions to the Bacteriological Institute; public lectures; discussion and publication of speeches, reports, open letters, abstracts; organization of educational courses for doctors, students; publishing and reviewing of educational and methodological literature that was used for the formation and development of the scientific worldview.

In article it was highlighted the role of individual personalities in the field of implementation of the Kharkiv Medical Society public and enlightenment activities during the Imperial era. It was specifies that an important condition for the implementation of public and enlightenment activities of Kharkiv Medical Society was the humanist orientation and active life position of its members.

The author notes that in modern conditions it is important to disseminate the experience of the public and enlightenment activities of Kharkiv Medical Society, to develop the professional knowledge, skills and abilities of healthcare professionals. It has been established that the experience of the enlightenment activities of Kharkiv scientists can be considered as a model for imitation in the Educational sphere of Ukraine in the process of organizing of informal adult education.

Further research is required in the field of theoretical analysis of the forms, methods and means of implementing public and enlightenment activities of the Kharkiv Medical Society representatives.

Key words: public and enlightenment activities, Kharkiv Medical Society, adult education, public lectures, popular readings, updating knowledge of health professionals.

Постановка проблеми. У період сучасності освіта дорослих поряд з вихованням підростаючого покоління вважається одним із найважливіших чинників стабільного розвитку суспільства, його демократизації і гуманізації. Виникає потреба у пошуку шляхів організації неформальної освіти, підвищення освітнього і культурного рівня громадян. У зв'язку з цим актуалізується вивчення традицій просвітництва недержавних асоціацій, організацій імперського періоду, зокрема Харківського медичного товариства, для розвитку толерантного ставлення освітян й громадськості до цінності навчання впродовж життя та збагачення форм і методів просвітницької роботи вітчизняних науково-педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномічна діяльність Харківського медичного товариства у період першої половини XIX – на початку XX ст. стала предметом дослідження низки вітчизняних учених та здійснювалося у період сучасності за такими аспектами:

- історіографічний дискурс історії Харківського медичного товариства (І. Демуз, Н. Коцур та ін.),
- становлення та розвиток Харківського медичного товариства (М. Хвисюк, Б. Рогожин, І. Левченко, М. Кушик та ін.),
- особливості наукової, практичної та просвітницької діяльності окремих представників Харківського медичного товариства (М. Аржанов, М. Бобіна, Н. Фрадкіна, І. Робак, Ж. Перцева, З. Петрова, Н. Коцур, В. Садівничий, О. Коваленко, Т. Лутаєва та ін.).

Проведений аналіз численних матеріалів свідчить, що проблема громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства у контексті історії педагогіки все ще залишається недостатньо висвітленою.

Формулювання мети статті. Метою статті є виокремлення та аналіз основних напрямів громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства протягом імперської доби.

З огляду на поставлену мету нами виділені наступні **завдання**: визначення та характеристика основних напрямів та засобів громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства (ХМТ, Товариство) в період другої половини ХІХ – на початку ХХ століття; висвітлення ролі окремих освітян у реалізації громадсько-просвітницької діяльності ХМТ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незаперечним є той факт, що ХМТ було одним з найбільш дієвих та найчисельніших регіональних наукових товариств як на території України, так і загалом в Російській імперії. За першим статутом, товариство об'єднувало на добровільних засадах (за умови сплати членських внесків): лікарів, які постійно мешкали у Харкові, або знаходилися на службі в цьому місті; викладачів медичного факультету Харківського університету та Харківського ветеринарного училища; магістрів фармації та провізорів, які постійно мешкали в Харкові.

Доречно акцентувати увагу на роль особистості низки науковців Слобожанщини у формуванні засад функціонування ХМТ. Більшість засновників Товариства належала до університетського кола. Ініціатором створення ХМТ був відомий хірург, професор та директор хірургічної клініки Харківського університету В. Грубе. У 1860 р., під час зібрання харківських лікарів та науковців-медиків Харківського університету на квартирі ученого, було вирішено розробити Статут майбутньої установи. Розробляти організаційні засади наукового товариства були уповноважені В. Грубе, В. Франковський та Г. Риндовський [17].

Зауважимо, що особистісні якості розробників Статуту ХМТ не раз отримували позитивну оцінку з боку їх колег та сучасників. Неодноразово також засвідчувалася їх видатна роль в розвитку Товариства. У відгуках науковців-медиків стосовно В. Грубе зустрічаємо вказівки на такі особистісні якості професора: «природжений такт, незлобивість, винахідливість і чарівна привітність» [17]. Характеристику особистості В. Франковського член ХМТ Е. Беллін надав такими словами: «Владислав Андрійович – людина незвичайної популярності, людина чудових душевних і колегіальних якостей» [3, с. 37]. У біографічному нарисі професора Г. Риндовського акцентувалася увага на тому, що його особистості були притаманні «енергія, сила волі та педагогічний такт» [13, с. 4,8].

Початок діяльності ХМТ пов'язується з першим зібранням його членів (27 травня 1861 р.), що відбулося після офіційного затвердження Статуту Товариства в медичному департаменті Медичної ради Міністерства внутрішніх справ (23 березня 1861 р.). Перегляд

положень Статуту відбувався у 1871, 1879, 1881 і 1886 рр. [6, с. 379]. Утім ідея взаємного наукового удосконалення членів Товариства та прагнення активної загальнокорисної громадської діяльності визначала особливості функціонування ХМТ протягом усього досліджуваного періоду. Не випадково девізом наукової установи завжди були слова: «Служити на благо людини» [18]. Показово, що метою ХМТ, за положеннями Статуту 1886 р., було сприяння науковому вдосконаленню фахівців сфери охорони здоров'я та розповсюдженню медичних знань і методик лікування з урахування місцевих умов життя; надання медичної допомоги тим, хто звертався до закладів Товариства; викорінення шарлатанства; сприяння товариським відносинам між членами; врегулювання відносин лікарів і пацієнтів [19, с. 2].

Відомі науковці досліджуваного періоду були впевнені, що ХМТ функціонувало, втілюючи в життя девіз визнаного в світовій медичній спільноті вченого Р. Вірхова, що був сформульований ним стосовно особливостей діяльності медичних товариств. Красномовними є слова девізу, що визначали призначення медичних товариств: «привести у взаємодію науку й практику, являти собою велику наукову та етичну корпорацію, утоньчувати совість співчленів прикладом та впливом й піднести мораль на місце закону» [4, с. 79]. За визнанням відомого офтальмолога, професора, голови ХМТ у період 1910-1918 рр. О. Браунштейна, закони етики для ХМТ були непорушними, а дух, що панував в його надрах, його громадська совість, його ідеали – були виявом безперервного шукання народного блага.

Приймаючи до уваги цілі функціонування ХМТ, доречно окреслити основні напрями громадсько-просвітницької діяльності Товариства: санітарно-просвітницький, культурно-просвітницький та науково-просвітницький.

Санітарно-просвітницький напрям діяльності Товариства був спрямований на вирішення такого питання як охорона здоров'я широких верств населення в нових економічних умовах й був тісно пов'язаний з культурно-просвітницьким та науково-просвітницьким напрямами. Харківським медичним товариством було ініційовано обговорення результатів спостережень за ходом епідемій, виявлення причин інфекційних хвороб (туберкульоз, холера, тиф, чума, віспа, дифтерія, венеричні захворювання та ін.). Науковий пошук свідчить, що серед науковців, які виступали на засіданнях ХМТ з промовами санітарно-гігієнічної спрямованості, були викладачі Харківського університету (В. Грубе, В. Фавр, М. Мельников-Разведенков та ін.). За їх сприяння студенти-медики та фармацевти отримували нагоду особисто бути присутніми на зібраннях членів Товариства при оголошенні доповідей [2]. Залучення майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я до обговорення наболілих проблем в галузі санітарії й гігієни певним чином спрямовувало їх подальшу

соціально-корисну діяльність, пробуджувало жагу до пізнання та професійного зростання. Усвідомлення змісту доповідей присутніми на зібраннях ХТМ представниками адміністрації, працівниками сфери охорони здоров'я, студентською молоддю сприяло їх залученню до поширення санітарних й гігієнічних знань, умінь й навичок серед громадськості й упровадженню наданих порад у життя.

Для популяризації засобів лікування і запобігання епідемії на кошти Товариства було опубліковано популярне видання «В ожидании холеры», що надавало читачам конкретні рекомендації про шляхи запобігання й раціональної боротьби із заразною хворобою [27]. Необхідно мати на увазі, що пропаганда здорового способу життя членами ХТМ відбувалася засобом оцінки впливу зовнішнього середовища на організм людини й здійснювалася на основі матеріалістичних позицій.

У місцевій періодичній пресі досліджуваного періоду повідомлялося про популяризацію вимог санітарії й гігієни представниками ХТМ серед широких верств населення засобом публічних лекцій, що були визнані членами Товариства важливою формою просвітницької діяльності. Науковий пошук свідчить, що вже в 1886 р. на засіданнях Товариства обговорювалася пропозиція щодо організації публічних лекцій медичної тематики у Харкові. Взірцевими та рекомендованими для наслідування були визнані публічні лекції з хімії ученого Харківського університету М. Бекетова, якому вдавалося збирати великі аудиторії дорослих слухачів [23]. Спеціальний комітет для організації популярних читань із гігієни було створено у 1892 р. на базі ХТМ. Показово, що його робота проводилася у приміщенні комісії народних читань Харківського товариства грамотності [27].

Ураховуючи практичний досвід викладацької діяльності, лектори ХТМ застосовували різні методи навчання дорослих. Дієвим виявлялося поєднання словесних методів навчання (розповідь, бесіда, пояснення, вказівка) з наочними (демонстрація, показ). Так, у газеті «Харьковские губернские ведомости» (листопад 1894 р.) повідомлялося про лекцію на користь народних читалень Харківського товариства грамотності приват-доцента Харківського університету та члена ХТМ В. Високовича. Показовою була тема лекції: «Про новий спосіб лікування дифтериту та інших заразних хвороб». Лекція супроводжувалася демонструванням мікроскопічних препаратів різних мікробів. Лектор торкався питання про різновиди запобіжних щеплень [12].

Вивчення та аналіз звітних матеріалів про діяльність секції громадської медицини, демографії і гігієни ХТМ за 1912 р. дозволяє констатувати, що на її засіданнях науковці періодично обговорювали особливості організації популярних читань з питань медицини та гігієни на території Слобожанщини. Так, жваву дискусію викликав виступ В. Кедровського

«Народні читання з медицини та гігієни в Маріупольському повіті». Доповідач акцентував увагу на тому, що народні читання в містах і селищах Харківської губернії є засобом попередження ситуацій на кшталт «холерних непорозумінь з докторами», що мали місце під час епідемії холери в Катеринославській губернії (1910 р.), коли епідемічні загони виганялися з сіл [26].

Науковці ХМТ усвідомлювали, що наочне сприйняття інформації сприяє більш швидкому та міцному її засвоєнню. Намагаючись надати можливість населенню отримувати знання про інфекційні хвороби органами чуття (зір та слух), члени ХМТ організовували виставки за темами правил поведінки при епідеміях. Активними подвижниками заходу були визнані А. Якобій, Е. Беллін, М. Томашевський, Я. Кремянський, В. Порай-Кошиц, В. Фавр, К. Гамалій, С. Коршун, В. Недригайлов [24, с. 15.].

Пропагуючи способи культурного проведення дозвілля, члени ХМТ підтримали рух протидії алкоголізму та пияцтву. На шляху боротьби з пияцтвом застосовувалися такі засоби: обговорення видань членів ХМТ антиалкогольної тематики й проведення публічних лекцій про шкідливість надмірного вживання алкоголю; сприяння проведенню населенням змістовного дозвілля, яке б виключало вживання спиртних напоїв; фінансова допомога товариствам, які займалися просвітницькою діяльністю (в основному, Харківському Товариству грамотності); публікація рецензій на антиалкогольну літературу та її поширення.

З метою популяризації серед громадян способів культурної організації дозвілля, Товариство організовувало народні гуляння. У пресі повідомлялося, що за сприяння ХМТ, у квітні 1899 р., були проведені народні гуляння на території університетського саду Харкова на користь притулку для хворих ім. В. Франковського. Під час народних гулянь організовувалися ігри для дітей, спортивні змагання, виступи військових оркестрів; улаштовувалися буфети для продажу безалкогольних напоїв; була надана можливість насолодитися спогляданням феєрверку [15]. На наш погляд, подібні заходи сприяли як подоланню соціальних негараздів, так і залученню громадян до благодійності, а також пропагували педагогічно доцільні методи фізичного виховання дітей.

Аналіз публікацій міської преси та «Харьковского медицинского журнала» (періодичного видання Товариства) дозволяє окреслити заходи ХМТ, засобом яких поширювалася інформація про видатних гуманістів, прогресивних діячів культури, науки, мистецтва. Серед таких заходів слід назвати: святкування двухсотрічного ювілея ботаніка й лікаря К. Ліннея (16 жовтня 1907 р.) [2], 50-річчя практичної лікарської діяльності В. А. Франковського (23 лютого 1892 р.) [3] й 100-річчя з дня народження М. Пирогова (15 лютого 1911 р.) [25]; вшанування пам'яті Т. Шевченка (26 лютого 1911 р.) [20].

Вивчення та аналіз першоджерел дозволяє констатувати, що науково-просвітницька діяльність Товариства здійснювалася, між іншим, засобом оголошення промов, обговорення лекцій, доповідей й рефератів та поширення публікацій педагогічної спрямованості, неповний перелік яких наведено у таблиці (табл.1).

Таблиця 1

Висвітлення актуальних питань педагогічного характеру представниками Харківського медичного товариства

ПІБ науковця	Назва промови, доповіді, реферату, публікації	Дата (місце) виступу (публікації)
А. Рабінович	Деякі сучасні біологічні основи виховання (доповідь)	засідання ХМТ у 1915 р. [21]
Р. Рохліна	До питання про статеве виховання (доповідь)	засідання ХМТ у 1914 р. [22]
Н. Іваницька	Індивідуальні та соціальні основи виховання (доповідь)	засідання секції громадської медицини, демографії і гігієни ХМТ у 1912 р. [26]
С. Коршун	Як в Мюнхені улаштовують народні школи (відкритий лист з Мюнхена)	публікація листа на шпальтах часопису «Харьковский медицинский журнал» у 1906 р. [8]
О. Браунштейн	М. І. Пирогов як лікар та громадянин (промова, публікація)	святкування ювілею з нагоди 100-річчя з дня народження М. Пирогова у 1911 р.; публікація промов окремою збіркою [25]
М. Алексєєв	М. І. Пирогов в військовій медицині (промова, публікація)	
О. Браунштейн	До історії жіночої медичної освіти (промова, публікація)	урочистості з нагоди відкриття Жіночого медичного інституту ХМТ; видання промови у 1911р. [1]
С. Матвєєв	Про постановку медичної освіти в Харківському університеті за даними анкети серед студентів-медиків 5 курсу (доповідь)	засідання секції громадської медицини, демографії і гігієни ХМТ у 1911 р. [5]

Установлено, що представники спільноти науковців-медиків Слобожанщини розглядали актуальні проблеми виховання дітей у контексті педології, що намагалася поєднати дані різних наук у процесі розвитку дитини.

Вивчення змісту відкритого лист з Мюнхена доктора медицини С. Коршуна під назвою «Як в Мюнхені улаштовують народні школи» свідчить про схильність харківських науковців-медиків до опанування надбань закордонних освітян стосовно створення здоров'язбережувачого освітнього середовища. Вважаємо, що учений навіював думку читачам листа про слушність спільних зусиль держави та громадськості у справі організації народної освіти у відповідності до вимог науки та життя. Було вказано на доречність дотримання в діяльності навчальних закладів для народу санітарно-гігієнічної (оздоровчої) й педагогічної

мети. Для аргументації цього твердження інформація, надана в листі, містила науково-методичні вказівки щодо організації навчальних закладів для дітей та юнацької молоді.

У промовах, присвячених життєдіяльності прогресивних діячів культури, науки, мистецтва, члени ХМТ звертали увагу на шляхи формування їх гуманістичного світогляду. Так, у промові професора О. Браунштейна «М. І. Пирогов як лікар та громадянин» були названі чинники, що обумовили формування ціннісних орієнтацій лікаря-гуманіста. Серед них: особистісний вплив прогресивних освітян імперської доби (професора Московського університету Є. Мухіна та засновника приватного пансіону М. Кряжева); вчення відомих мислителів доби Просвітництва (Ж. Ж. Руссо та Ф. Вольтера). Вважаємо, що подібні умовиводи здійснювали навіюючий вплив на науковців й націлювали їх на спілкування з молодими фахівцями та студентами-медиками в дусі гуманістичних традицій.

У доповіді лікаря й співробітника Харківського університету М. Алексєєва «М. І. Пирогов в військовій медицині» була окреслена різнобічна діяльність лікаря-мислителя, здатного не лише висловлюватися в навчальній аудиторії щодо значущості патріотизму, а й здійснити реальну практичну допомогу вітчизні у скрутну годину військових дій. Використовуючи сучасну термінологію, можемо також констатувати намагання М. Алексєєва дати характеристику діяльності М. Пирогова з позицій гендерного підходу. Автор доповіді зазначав, що М. Пирогов як просвітник нового типу, не лише визнав за жінкою право на громадську діяльність, а й відводив їй вирішальну роль (у порівнянні з чоловіками) у догляді за хворими та пораненими. Таким чином М. Алексєєв висловив свою підтримку ідеї допуску жінок до медичної освіти, зокрема й вищої. Відмітимо, що така позиція взагалі було характерною для представників ХМТ як засновників Жіночого медичного інституту (1910 р.).

У контексті науково-просвітницького напрямку діяльності ХМТ вважаємо доцільним зосередити увагу на характеристиці цікавого досвіду, накопиченого Товариством у справі поновлення знань фахівців сфери охорони здоров'я. Наприкінці ХІХ ст. набувають популярності наукові відрядження земських лікарів до університетських клінік, але певної системи (щодо періодичності, тривалості, оплати) вироблено не було. Правління ХМТ підтримало нову тенденцію в сфері професійного удосконалення медичних працівників. Її упровадження, між іншим, дозволяло поширити серед лікарів інформацію щодо практичного застосування закордонних медичних інновацій. Необхідно зауважити, що на базі ХМТ з 1887 р. діяв заклад «Харківський Пастерівський Інститут й Бактеріологічна станція Харківського медичного товариства». На Бактеріологічній станції розпочали створювати сироватки від хвороб, що раз за разом спалахували в Харківській та сусідніх губерніях.

З газети «Южный край» дізнаємося, що на засіданні ХМТ 7 жовтня 1889 р. поряд з питанням реорганізації Бактеріологічної станції обговорювалася пропозиція щодо відкриття 6-тижневих безкоштовних курсів для лікарів. Передбачалося отримання дозволу на те, щоб всім повітовим земським лікарям буде надане право по черзі брати відпустку з «науковою метою». Наукова відпустка обумовлювала можливість відвідування в Харкові курсів протягом 1,5 місяців. На курсах лікарі мали опановувати знання, вміння й навички, необхідні для здійснення щеплення від сказу та сибірської виразки [9].

Як повідомлялося губернатору у клопотанні про надання дозволу на організацію курсів, метою їх мало стати поширення серед лікарів найновіших знань в галузі бактеріології. Відповідальним за організацію курсів був призначений завідуючий Бактеріологічною станцією ХМТ – В. Високович (на цій посаді з 1889 р. по 1895 р.). Відкриття курсів передбачалося 20 січня 1890 р. Попечитель Харківського навчального округу ініціативу ХМТ підтримав [7].

На початку жовтня 1903 р. при бактеріологічній лабораторії Бактеріологічної станції ХМТ були відкриті курси для земських лікарів. Громадськості повідомлялося, що на курси було прийнято 10 осіб. Практичні заняття проводилися вдень й були платними, а теоретичні – увечері на безкоштовній основі. Розвинути розпочату справу вдалося висококваліфікованим спеціалістам – членам ХМТ. На курсах працювали професор В. П. Крилов та доктори медицини В. Недригайлов, С. Коршун, Г. Острянін, А. Черевков [10]. Встановлено, що до бактеріологічної станції Бактеріологічного інституту Харківського медичного товариства на початку ХХ ст. організовувалися екскурсії для курсисток з метою формування та розвитку їх наукового світогляду [28].

У 1905 р., очікуючи ймовірних спалахів холери, ХМТ організувало в Харкові безкоштовні курси для лікарів та студентів з метою вивчення ними засобів попередження й лікування цієї хвороби. Курси користувалися неабияким успіхом: більше 600 осіб відвідало лекції. З метою дієвої організації занять, лекції читалися в залі міської думи, розміри якої дозволяли розмістити велику кількість курсантів. За результатами проведення курсів, всі лекції були опубліковані й склали збірку обсягом у 220 сторінок [11; 14].

Усвідомлюючи необхідність навчально-методичного забезпечення для організації публічних лекцій, В. Недригайлов рекомендував поширювати серед лікарів та студентів програми лекцій з фізіології, видані у 1910 р. комісією ім. М. Пирогова, що діяла при Товаристві російських лікарів, й опублікував схвальну рецензію на видання в часописі ХМТ [16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі аналізу проблеми дослідження та узагальнення його результатів, можемо стверджувати, що здійснення в різних напрямках громадсько-просвітницької діяльності ХМТ стало можливим завдяки соціальному партнерству Товариства з представниками уряду, громадськими організаціями, студентською молоддю, освітянами, працівниками сфери охорони здоров'я, вітчизняними і закордонними науковцями й усіма, хто прагнув працювати на благо свого народу та країни.

Вивчення джерел та спеціальної літератури дозволило нам виокремити основні напрями та засоби громадсько-просвітницької діяльності ХМТ. Санітарно-просвітницький напрям діяльності Товариства був спрямований на поширення санітарних й гігієнічних знань, умінь й навичок серед широких верств населення для вирішення такого питання як охорона здоров'я населення в нових економічних умовах. До основних засобів санітарно-просвітницької діяльності відносимо: доповіді, публічні лекції, народні читання; видання популярної літератури; організацію виставок для популяризації засобів лікування і запобігання інфекційних хвороб, поширення правил поведінки при епідеміях.

Культурно-просвітницький напрям діяльності ХМТ був спрямований на популяризацію надбань світової й вітчизняної культури, способів культурного проведення дозвілля. Серед основних засобів напряму слід назвати: доповіді та видання літератури антиалкогольної тематики; народні гуляння; урочисті заходи, присвячені життєдіяльності видатних гуманістів, прогресивних діячів культури, науки, мистецтва; організацію публічних лекцій на користь культурно-освітніх закладів.

Науково-просвітницький напрям діяльності ХМТ передбачав ознайомлення науковців, працівників сфери охорони здоров'я, представників учнівської й студентської молоді та громади з новітніми науковими досягненнями (зокрема, в галузі медицини й педагогіки), поширення інноваційних методик лікування, формування та розвиток наукового світогляду серед фахівців сфери охорони здоров'я з метою їх подальшого професійного розвитку. Основними засобами поширення наукової інформації були: організація екскурсій до Бактеріологічного інституту ХМТ; популяризація наукових знань під час публічних лекцій; обговорення та публікація промов, доповідей, відкритих листів, рефератів; організація освітніх курсів для лікарів, студентів; публікація та рецензування навчально-методичної літератури, що використовувалася для формування й розвитку наукового світогляду.

На наш погляд, важливою умовою реалізації різновекторної громадсько-просвітницької діяльності ХМТ протягом імперської доби була гуманістична спрямованість та активна життєва позиція її членів. Персоналії багатьох представників Товариства (В. Грубе,

Г. Риндовський, О. Браунштейн, В. Фавр, С. Коршун, В. Недригайлов та ін.) можуть служити ідеалом для сучасних науково-педагогічних працівників у процесі окреслення стратегій власної громадсько-просвітницької діяльності. В умовах сучасності важливо поширювати досвід громадсько-просвітницької діяльності ХМТ, розвиваючи професійні знання, уміння й навички фахівців сфери охорони здоров'я та освітан, здійснюючи просвітництво з метою захисту національних стратегій освіти на європейському рівні. Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому вивченні та теоретичному аналізі форм, методів та засобів здійснення громадсько-просвітницької діяльності представниками Харківського медичного товариства.

Список використаних джерел

1. Браунштейн, Е. П. К истории женского медицинского образования / Е. П. Браунштейн. – Х. : Б. и., 1911. – 10 с.
2. В медицинском Обществе // Южный край. – 1907. – 16 окт (Линней), 18, 20 ноября.
3. Владислав Андреевич Франковский: полувековой юбилей (1840-1890). Протокол Торжественного заседания Харьковского медицинского общества, 23 февраля 1892 г. – Х. : Тип. А. Н. Гусева, 1892. – 90 с.
4. Двадцатипятилетний юбилей врачебной, научной и общественной деятельности почетного члена и председателя Харьковского Медицинского Общества Е. П. Браунштейна. – Х. : Тип. и Лит. М. Зильберберг и С-вья, 1912. – 80 с.
5. Двадцать пятое заседании секции общественной медицины, гигиены и демографии. 7 марта 1911 // Харьковский медицинский журнал. – 1912. – Т. 13. – С. 34-37.
6. Демуз, І. О. Наукові товариства на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.: полілог учених і епох : монографія / І. О. Демуз. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2014. – 681с.
7. Державний архів Харківської області. Ф 3. Оп. 281. Спр 357 «По клопотанню Харківського медичного товариства про дозвіл відкрити при Харківській Бактеріологічній станції курси бактеріології для лікарів», 4 арк.
8. Коршун, С. В. Как в Мюнхене устраиваются народные школы / С. В. Коршун // Харьковский медицинский журнал. – 1906. – Т. 1. – № 4. – С. 464-466.
9. Курсы по бактериологии // Южный край. – 1889. – 9 октября.
10. Курсы по бактериологии для врачей // Южный край. – 1903. – 3 октября.
11. Лекции по азиатской холере, читанные для врачей и студентов при Харьковском Медицинском обществе в 1905 году. – Х. : Б.и., 1905. – 222 с.
12. Лекция В. К. Высоковича // Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 17 ноября.

13. Линецкий, Ив. Тайный советник Григорий Семенович Рындовский : биографический очерк / Ив. Линецкий. – Х. : Типография Харьковского губернского правления, 1901. – 8 с.
14. Лутаєва, Т. В. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність Володимира Фавра / Т. Лутаєва // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти ; голов. ред. В. В. Олійник ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]. – К. : АТОПОЛ ГРУП, 2016. – Вип. 2(31). Серія «Педагогічні науки». – С. 73-87.
15. Народные гулянья // Южный край. – 1899. – 22 апреля, 4, 7 мая.
16. Недригайлов, Б. Программы систематических народных чтений по медицине и гигиене. Общество русских врачей в память Н. И. Пирогова. Комиссия по распространению гигиенических знаний. Москва. 1909 г.: рецензия / Б. Недригайлов // Харьковский медицинский журнал. – 1910. – Т. 9. – № 2. – С. 149-150.
17. Перцева, Ж. Н. Роль медицинской профессуры Харьковского университета в создании и деятельности Харьковского медицинского общества / Ж. Н. Перцева // Харьковское медицинское общество. 150 лет. – Х., 2011. – С. 25-50.
18. Праздник культуры // Южный Край. – 1911. – 27 мая.
19. Празднование совершившегося двадцатипятилетия Харьковского медицинского общества (1861-1886). – Х. : Тип. Дарре, 1886. – 89 с.
20. Протокол № 7 очередного заседания Харьковского Медицинского Общества 26-го февраля 1911 года // Харьковский медицинский журнал. – 1911. – Т.11. – №3. – С. 33-36.
21. Рабинович, А. З. Некоторые современные биологические основы воспитания / А. З. Рабинович // Харьковский медицинский журнал. – 1916. – Т. 21. – № 4. – С. 299-309.
22. Рохлина, Р. К вопросу о сексуальном воспитании / Р. Рохлина // Харьковский медицинский журнал. – 1914. – Т. 28. – № 10. – С. 356-373.
23. Харьковское медицинское общество // Южный край. – 1886. – 29 января.
24. Харьковское Медицинское Общество 1861–1911 гг. : очерки его пятидесятилетней деятельности / под. ред. С.Н. Игумнова. – Х., 1913. – 539 с.
25. Харьковское медицинское общество. Речи, произнесенные в заседании Общества (15 февраля 1911 г.) памяти Н. И. Пирогова по случаю 100-летия со дня его рождения. – Х. : Тип. и лит. М. Зильберберг и С-вья, 1912. – Т. 13. – №4. – 84 с.
26. Харьковское медицинское общество. Секция общественной медицины, гигиены и демографии. Отчеты о заседаниях / сост. Л. Рохлиным. – Х. : Тип. и лит М. Зильберберг и сыновья. – 10 с.

27. Хвисюк, М. І. Харківське медичне товариство – досвід історії / М. І. Хвисюк, Б. А. Рогожин // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. 2011. № 2. С. 94–96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Psmno/2011_2/23.pdf.
28. Хроника учительских курсов // Утро. – 1913. – 2 июля.